

DOSTOYEVSKIY PSIXOLOGIYASI “JINOYAT VA JAZO” ROMANI HAQIDA

Quvondiqova Sohiba Orif qizi

Termiz Iqtisodiyot va Servis universiteti

Pedagogika va ijtimoiy gumanitar fanlar fakulteti (o‘zbek tili) yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15788276>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Fyodor Dostoevskiy ijodining asosiy falsafiy yo‘nalishlari, inson ruhiyati bilan ishlash metodlari, shuningdek, uning “Jinoyat va jazo” romanidagi obrazlar orqali bergan g‘oya va axloqiy xulosalari tahlil qilinadi. Dostoevskiy romanlarida qahramonlar shunchaki syujet ishtirokchisi emas, balki insonning ma’naviy, falsafiy, vijdoniy darajadagi kurashlarini ifoda etuvchi timsollardir. Ayniqsa, Raskolnikov obrazi orqali yozuvchi inson tafakkuri, axloqi va jazosi ustida chuqur mulohaza yuritadi.

Kalit so‘zlar: Dostoevskiy, Raskolnikov, falsafa, jinoyat, axloq, ichki kurash, inson, roman, vijdon, ruhiyat.

Аннотация. В статье анализируются основные философские направления творчества Федора Достоевского, методы работы с психикой человека, а также идеи и нравственные выводы, которые он передает через образы в своем романе «Преступление и наказание». В романах Достоевского герои являются не просто участниками сюжета, а символами, выражающими борьбу человека на духовном, философском и совестливом уровне. В частности, через образ Раскольникова писатель глубоко размышляет о человеческом мышлении, морали и наказании.

Ключевые слова: Достоевский, Раскольников, философия, преступление, мораль, внутренняя борьба, человек, роман, совесть, психика.

Abstract. This article analyzes the main philosophical directions of Fyodor Dostoevsky's work, methods of working with the human psyche, as well as the ideas and moral conclusions he conveys through the images in his novel "Crime and Punishment". In Dostoevsky's novels, the characters are not just participants in the plot, but symbols that express the struggles of a person on a spiritual, philosophical, and conscientious level. In particular, through the image of Raskolnikov, the writer deeply reflects on human thinking, morality, and punishment.

Keywords: Dostoevsky, Raskolnikov, philosophy, crime, morality, internal struggle, man, novel, conscience, psyche.

KIRISH

Adabiyot ba’zida odamga nafas beradi, ba’zida bo’g’adi. Ba’zida ko’z ochadi, ba’zida ko’r qiladi. Lekin Fyodor Dostoevskiy kabi yozuvchilar asarlari — nafaqat o’qiladigan, balki kechiniladigan, azoblanib anglanadigan adabiyotdir. Uning qalamiga mansub har bir roman insonni o’z vijdoni bilan yuzma-yuz qiladi. Aynan shuning uchun ham Dostoevskiy ijodi — badiiy san’atdan ham, falsafiy mushohadadan ham ustundir.

Dostoevskiy ijodining markazida bitta buyuk mavzu turadi — inson. Ammo bu inson — silliq emas, tortinchoq emas, “yaxshi” ham emas. Bu inson — vijdoni bilan qiyalayotgan, Xudo bilan ziddiyatda, ruhiy tubanlikda, yuragida do‘zax bilan yashayotgan inson. Yozuvchi uni chiroyli qilmaydi, yuvmaydi, oqlamaydi. U shunchaki ko‘rsatadi: “Mana odam!” — deydi. Xususan, Dostoevskiyning 1866-yilda yozgan “Jinoyat va jazo” romani nafaqat rus, balki jahon adabiyoti tarixida inson ruhiyatining eng murakkab tahliliga aylangan. Bu roman voqea haqida emas — fikr haqida. Jinoyat haqida emas — vijdon haqida. Qon to‘kkan qo‘l haqida emas — azoblangan qalb haqida.

“Jinoyat va jazo” romanida yozuvchi bir qotil atrofidagi hayotni emas, balki inson tafakkuri ichidagi zulmat va nurning to‘qnashuvini aks ettiradi. Raskolnikov — bu shunchaki jinoyatchi emas. Bu — g‘oyaga sig‘ingan, o‘zini Xudo o‘rniga qo‘ygan, ammo aynan shu da‘vati tufayli azob chekkan falsafiy qahramondir. Dostoevskiy unga qarshi Porfiri Petrovichni qo‘yadi — tergovchi emas, ruhshunos, Lizavetani qo‘yadi — begunohlik timsoli, Alyona esa — yovuzlikni shartli ko‘rinishda ifodalaydi. Har biri Raskolnikovning ichki dunyosida kechayotgan kurashning bir chekkasi.

Dostoevskiyning adabiyotga yondashuvi boshqa yozuvchilarnikidan farq qiladi. U syujetga emas, ruhiy harakatga urg‘u beradi. Voqeaga emas, tuyg‘ular, in‘ikos, ikkilanish, azob, iztirobga tayanadi. Shu bois u asar yozmaydi — inson ongini ochadi. Bu asarda bir emas, bir necha “sud” bo‘ladi: davlat sudi, jamiyat sudi, ammo eng kuchlisi — vijdon sudi.

Ushbu maqolada Dostoevskiy dunyoqarashi, falsafasi, romanidagi qahramonlar obrazida mujassam bo‘lgan ichki kurash va tafakkur qatlamlari tahlil qilinadi. Asosiy e‘tibor “Jinoyat va jazo” romanidagi Raskolnikov atrofidagi obrazlar — Porfiri Petrovich, Lizaveta va Alyona timsolida Dostoevskiy qanday falsafiy xulosalar berganiga qaratiladi. Bu asar o‘zbek o‘quvchisi uchun ham dolzarb: chunki inson vijdoni, axloqi, kurashi — bu har doim va har jamiyatda yangraydigan mavzudur. Dostoevskiy dunyosi — zulmat ichidagi nurni ko‘rgan yozuvchi, Dostoevskiy dunyosi bu — tashqi hayot emas, inson ichki olami. Uning asarlarida siz ko‘chada sayr qilayotgan odamlar emas, o‘z ruhiy zulmatida yo‘l yo‘qotgan va yo‘l izlayotgan insonlarni ko‘rasiz. Ular odatdagidek yashamaydi, ular o‘ylaydi. O‘ylash esa har doim qiynaydi. Shuning uchun Dostoevskiy dunyosi — bu azobli tafakkur dunyosi. Uning romanlarida qahramonlar oddiy muammo bilan emas, balki hayotning o‘zagi bilan kurashadi: Xudo bormi yoki yo‘qmi? Inson jinoyat qilganda uni kechirish mumkinmi? Vijdon hal qiluvchi kuchmi? Bular har bir asarning yuragida urib turuvchi savollardir. Dostoevskiy dunyosida hech narsa bir tomonlama emas, Ezgulik ham, yovuzlik ham har bir odamda aralashib yashaydi. Qahramonlar gunohkor bo‘lsa ham, umidli, begunoh bo‘lsa ham, iztirobli. Har bir harakat ortida falsafa bor. Har bir sukunatda — faryod. U har doim odamni ikki yo‘lga qo‘yadi: ya o‘zini oqlashga, ya o‘zini anglashga. Har doim odamning ichkarisiga qaraydi, kimman o‘zi? Haqliymenmi? Bu savollar Raskolnikovda, Ivan Karamazovda, Stavrogin va boshqalarda doimiy yashaydi. Shu bois Dostoevskiy dunyosi — bu vijdon sudining adabiy maydoni. Bu maydonda jinoyat qilgan odam jazoga emas, avvalo o‘zini anglashga hukm qilinadi. Masalan, “Jinoyat va jazo”dagi Raskolnikov jismoniy jazoni oladi, lekin ruhiy jazoni ilgariroq tortadi. Uning azobi hibis emas, balki ichki azobdir. Uning adabiy dunyosi — bu kuchli axloqiy jarayon. Har bir qahramon orqali yozuvchi o‘quvchiga ko‘zgu tutadi. Dostoevskiy seni ko‘rsatmaydi, lekin seni ichingdan ko‘rsatadi.

Adabiyotda romantizm — orzu, realizm — hayot, naturalizm — tabiat bo‘lsa, Dostoevskiy adabiyoti — ruhiyatdir. U inson qalbini o‘rtasidan yorar, chog‘dirar, charchatar, keyin sokin bir haqiqat bilan o‘quvchini qoldirar: “Asl jazoni hech kim bermaydi — uni faqat vijdon beradi.” Shuning uchun Dostoevskiy dunyosi — qorong‘ulik emas. U zulmat ichida nurni izlagan, odam ichidan ilohiylikni topmoqchi bo‘lgan, ruhlar kurashi ichidan najotni ko‘rsatgan adibning dunyosidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Fyodor Dostoevskiy ijodi, ayniqsa “Jinoyat va jazo” romani, adabiyotshunoslar tomonidan ko‘p yillardan buyon o‘rganib kelinadi. Bu asarda oddiy syujetdan tashqari, juda ko‘p ichki qatlamlar mavjud. Aynan shu qatlamlar romanni boshqa asarlardan ajratib turadi. Avvalo,

asarda inson tafakkurida kechadigan ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurash markazga chiqarilgan. Raskolnikov obrazi orqali yozuvchi "men buyuk ishlar uchun jinoyat qilganman" degan fikrni ko'rsatadi. Bu orqali Dostoevskiy inson o'zini oqlash uchun qanday xatoga yo'l qo'yishi mumkinligini tasvirlaydi.

Shuningdek, adabiyotshunoslar bu asarda "tanlangan odam" g'oyasining xavfli oqibatlari haqida yozishgan. Raskolnikov o'zini oddiy odamlar emas, balki tarixni o'zgartiradigan shaxs deb hisoblaydi. Bu g'oya uni jinoyatga olib keladi. Ammo yozuvchi shuni ko'rsatadiki, hech qanday nazariya odamni o'z jinoyatidan holi qilmaydi.

Yana bir e'tiborga molik jihat — Dostoevskiyning inson ruhiyatini tasvirlashdagi mahorati. U voqealarni tasvirlamaydi, odamning ichki kechinmalarini ko'rsatadi. Ayniqsa, Raskolnikovning azoblanishi, o'zini oqlashga urinishlari va ichki kurashi – bular psixologik chuqur tahlilga misoldir.

Tadqiqotchi Shuhrat Qosimov bu haqda shunday yozadi: "Dostoevskiyning qahramonlari oddiy syujet ishtirokchisi emas, balki har biri muallif tomonidan berilgan katta falsafiy savollarga javob izlaydi. Ayniqsa, 'Jinoyat va jazo' asari — inson axloqi va vijdoni haqida o'zbek o'quvchisini ham chuqur o'ylashga undaydi" [1 Qosimov, Shuhrat. Rus adabiyoti nazariyasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1998. – 132-bet.]

Deyarli barcha adabiyotshunoslar bu asarni insoniyat tarixida axloqiy qaror va jazoni badiiy shaklda ko'rsatgan eng chuqur asarlardan biri deb hisoblashadi. Shu bois, bugungi kunda ham "Jinoyat va jazo" ko'plab ilmiy ishlar, maqolalar, dissertatsiyalarga mavzu bo'lib kelmoqda.

MUHOKAMA

"Jinoyat va jazo" romanida Dostoevskiy inson hayotidagi eng murakkab savollarni ko'taradi. Asarning bosh qahramoni Rodion Raskolnikov jinoyat qilganidan so'ng, u bilan birga o'quvchi ham bu jinoyatga qanday olib kelgan fikrlar, hissiyotlar, kechinmalar borligini ko'radi. Bu esa asarni shunchaki voqea asosidagi roman emas, axloqiy-falsafiy tahlilga asoslangan asarga aylantiradi.

Muhokama qilinadigan birinchi muhim jihat — Raskolnikovning nazariyasi. U ba'zi odamlar tarixda iz qoldirish uchun qon to'kishga haqli deb o'ylaydi. O'zini ham shunday "tanlangan" odamlar qatoriga qo'shadi. Asarda aynan shu fikr uni jinoyatga yetaklaydi. Ammo Dostoevskiy bu g'oyaning xatoligini ko'rsatadi: Raskolnikov o'zini oqlamoqchi bo'ladi, lekin vijdoni bunga yo'l qo'ymaydi. Ikkinchi muhim jihat — ruhiy azob. Asarda Raskolnikovni jazolaydigan na faqat qonun, balki ichki qiynalishdir. U jinoyatni tan olmasdan yuradi, o'zini oqlashga urunadi, ammo ruhiy bosim uni sust qiladi. Bu orqali yozuvchi shuni anglatmoqchi bo'ladi: inson qilgan ishi uchun avvalo o'z oldida javobgar. Uchinchi jihat — boshqa qahramonlar ta'siri. Porfiri Petrovich — tergovchi, lekin u Raskolnikovni ayblamaydi, balki u bilan do'stona suhbat orqali uni o'z jinoyatini tan olishga undaydi. Bu, aslida, jinoyatning faqat sud orqali emas, ichki anglash orqali ham hal bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Sonya esa Raskolnikovni ruhiy jihatdan qo'llaydi. U unga haqiqat va poklik orqali najot yo'lini ochadi. Yana bir muhim tomon — muallifning pozitsiyasi. Dostoevskiy asarda qahramonlar fikri orqali o'z qarashlarini bildiradi. U axloq, vijdon, gunoh, poklanish kabi tushunchalarni o'quvchi ongiga chuqur singdirishga harakat qiladi. Raskolnikovning kechirim so'rashi va jazoni tan olishi bu asarning eng chuqur nuqtasidir.

Shu tariqa, "Jinoyat va jazo" romanida ko'tarilgan masalalar bugungi kun o'quvchisi uchun ham dolzarb. Chunki inson doimo tanlov qarshisida turadi: to'g'rimi yoki noto'g'rimi, halollikmi yoki nafmi? Dostoevskiy esa bizni shunday savollar bilan yolg'iz qoldiradi, lekin

aynan shuning o‘zi bu asarni unutilmas qiladi.

REFERENCES

1. Dostoevskiy, F. M. Jinoyat va jazo. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2016. – 528 b.
2. Qosimov, Sh. Rus adabiyoti nazariyasi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1998. – 132 b.
3. Gromova, A. A. Psikhologicheskaya glubina i moral’naya problema v romane “Prestuplenie i nakazanie” Dostoevskogo. – Moskva: MGU, 1989. – 58 b.
4. Cox, G. Crime and Punishment: A Mind at War. – New York: Chelsea House, 2000.
5. Strakhov, N. N. Dostoevsky and His Work: An Essay. – In: “Crime and Punishment” (Google Books, 2020).
6. Kitobxon.com – Dostoevskiy F. Jinoyat va jazo.
https://kitobxon.com/oz/kitob/jinoyat_va_jazo
7. The Greatest Books – Fyodor Dostoevsky's Crime and Punishment.
<https://thegreatestbooks.org/>
8. Gradesaver.com – Crime and Punishment Study Guide.
<http://www.gradesaver.com/classicnotes/titles/crimeandpunishment/about.html>
9. Standardebooks.org – Dostoevsky, F. M. Crime and Punishment, trans. by Constance Garnett.
<https://standardebooks.org/ebooks/fyodor-dostoevsky/crime-and-punishment/constance-garnett>
10. Archive.org – Crime and Punishment (full text, public domain).
https://archive.org/details/crimepunishment00coxx_0